

Tóth Mariann

Egyes alkotmányos jogok érvényesülése az elítéltek reintegrációja szempontjából

E tanulmány célja kiemelni és gyakorlati szempontból bemutatni azokat az alkotmányos jogokat – ha lehet egyáltalán prioritás szerint megkülönböztetni e jogok jelentőségét –, amelyeknek a biztosítása a reszocializáció nélkülözhetetlen elemei.

Az alkotmányos joggyakorlás elmélete a büntetés-végrehajtásban

Az emberi jog minden ember veleszületett és elidegeníthetetlen joga, az állam által sem vonható el, és egy ember sem mondhat le róla. Az emberi jogok azonban – alkotmányosan elismerhető cél érdekében és az ehhez szükséges mértékben – korlátozhatóak, ha annak alkotmányos feltételei megvalósulnak. Az alapvető jog lényeges tartalmát törvénnyel sem lehet korlátozni.

Az állam köteles védeni az elítéltek alkotmányos jogait is: „Az állam büntető hatalmának önkényével, túlsúlyával szemben az egyént védő alkotmányos értékek történetileg elsősorban a büntetőjogra és a büntetőeljárásra fogalmazódtak meg és váltak – különböző részletességgel – az alkotmányok részeivé. Ez azonban nem jelenti a büntetés-végrehajtásban megnyilvánuló állami büntető hatalom korlátlanágát, a bűnösnek talált és büntetésre ítélt egyén teljes kiszolgáltatottságát. Az elítélt nem tárgya a büntetés-végrehajtásnak, hanem alanya, akinek jogai és kötelezettségei vannak... A büntetés-végrehajtás alkotmányos kereteinek szélső értékeit egyrészt az emberi méltósághoz, a személyi biztonsághoz való jog, másrészt a kínzásnak, a kegyetlen, embertelen, megalázó bánásmódnak és büntetésnek tilalma jelöli ki. Ezen belül a jogállamiságból, valamint az alapvető jogok lényeges tartalmának korlátozására vonatkozó alkotmányos tilalomból vezethető le, hogy a büntetések és az intézkedések végrehajtása címén az állam milyen mértékben avatkozhat az egyén életébe, korlátozhatja alapjogait és szabadságát.”¹

Vókó György szerint „A büntetés-végrehajtási jog elméletének és gyakorlatának központi kérdése a szabadságvesztésre ítélt jogi helyzete. Ehhez viszonyítva tudjuk értékelni a többi büntetéssel és intézkedéssel sújtottak jogi helyzetét.”² Az alkotmányos jogok egy lehetséges csoportosításában Vókó György különbséget tesz a szabadságvesztéssel nem érintett, a módosuló és a szünetelő jogok között, végül pedig léteznek olyan jogok is, amelyeket a szabadságvesztés keletkeztet. Az első csoportba tartozó jogok – mint például az emberi méltóság-

¹ Az Alkotmánybíróság 13/2001. (V.14.) számú határozata.

² Vókó György: Magyar büntetés-végrehajtási jog. Budapest – Pécs, Dialóg Campus Kiadó, 1999. 167.

hoz való jog, a személyi biztonság joga, a jó hírnévhez való jog, a vallásszabadság – biztosítása tűnik a legfontosabbnak a reszocializáció elérése érdekében, hiszen különösen hangsúlyos, hogy az emberi méltóság, a személy integritása, az egyén személyiségének védelme csak olyan mértékben lehessen korlátozás tárgya, amilyen mértékben ezt a fogvatartás ténye, illetve a büntetés-végrehajtási intézet rendjéhez fűződő érdek értelemszerűen befolyásolhatja. Az Európai Tanács R (2006) 2. számú ajánlása, az új Európai Börtön szabályok szigorú előírásokat tartalmaz e jogok biztosítása és ellenőrzése érdekében.³

A törvényes bánásmód részét képezi a fogvatartott emberi méltóságának fenntartása, jogsértés esetén pedig a jogorvoslati lehetőségről való tájékoztatása. Ugyanakkor viszont a törvényes bánásmód az elítélttől is megköveteli a végrehajtás rendjének betartását. A gyakorlatban azonban bizonyos jogok korlátozása, vagy megszüntetése olyan jogokat is csorbít, amelyek megsértésének az Alkotmány szerint nem szabadna bekövetkeznie.

Felmerül a kérdés: Van-e olyan megoldás, amely csak azoktól a jogoktól, közművektől fosztja meg az elítéltet, amik elkerülhetetlenek a szabadságvesztés-büntetés végrehajtása során?

A szabadságvesztéssel nem érintett jogok

A jó hírnévhez való jog

Jellemző, hogy az elítélteknek – mégoly furcsa is ez a közvélemény szemében – a „jó hírnevükhöz” is joguk van. A jó hírnévhez való jog a személyiségi jogok része, és e sajátos körben lényegében azt jelenti, hogy az elítélés tényén túl a fogvatartottakat nem érheti további negatív értékítélet, nem sérthetik az emberi méltóságukat például azzal, hogy akár verbálisan becsmérlik, lealacsonyítják, megalázzák őket, olyan dolgokat is kivetítve a személyiségükre, amelyek semmiféle összefüggésben nincsenek elítélésük okaival. A jó hírnévhez való jogot tehát nem érintheti a börtönbüntetés, ám ennek gyakorlati megvalósítása nem könnyű feladat. Ma Magyarországon a bűnözőt, a törvényszegőt az általános társadalmi megítélés erkölcsi fogyatékosnak minősíti. A bűnözés tömegszinten az alacsonyabb társadalmi osztályok jellemző viselkedésformája, így az elítéltek többszörösen a kisebbségi csoport tagjai lesznek.

Az 1950-es években a bűnelkövetőt a szocializmus ellenségének tartották, és erkölcsi megvetésben részesítették. Az őrszobák ajtaján lévő „Ne csak őrizd, gyűlöld is!” felirat mindennap figyelmeztette az őröket, hogy ebben a szellemiségben vonuljanak szolgálatba. Majd az 1990-es évekre megérett paradigmaváltás következtében a szabadságjogok nagyobb hangsúlyt kaptak, de a régi berög-

³ Lásd Új európai börtön szabályok és magyarázatuk. Összeáll. Vókó György. Budapest, Ügyészek Országos Egyesülete, 2007.

zódéseket nagyon nehéz megváltoztatni.⁴ Az őr eleve fölérendelt helyzetében engedelmességet követel az elítélttől. Számos szociálpszichológiai kísérlet bizonyította (gondoljunk Zimbardo híres börtönkísérletére)⁵, hogy a mesterséges környezetben kialakított alá-, fölérendelt viszonyokat – ezek megfelelő oktatása nélkül – az emberek többsége nem tudja megfelelően kezelni.

A büntetés megtorló jellege kizárólag a szabadság elvonásában jelentkezhetsz, ezen túlmenően nem. A „szabadságvesztés” tehát a szabadság elvesztését jelenti, s részben sem az emberi méltóság elvesztését.

Fontosnak tartom megjegyezni, hogy az emberi méltóságuk megőrzésére, a megfelelő bánásmódra fokozottan érzékenyek a gondatlan bűncselekmény – például halálos közúti baleset okozása – miatt elítélt, magasabb iskolai végzettséggel rendelkező személyek. Esetenkénti panaszaiból kiderül, hogy azt is sérelmesnek tartják, ha emelt hangon beszélnek velük, s időnként úgy vélik, éppen az átlagosnál magasabb intellektusuk miatt éri őket valamely olyan hatás, amely atrocitásként, hátrányos megkülönböztetésként élnek meg. Ez nyilván sokszor alaptalan és túlérzékenységet mutató magatartás, de az egyenlő bánásmód követelményeivel nem ellentétes, ha az egyébként konform magatartást tanúsító elítéltek hasonló érzékenységét megpróbálják megérteni.

A lehető legmagasabb szintű testi és lelki egészséghez való jog

A Magyar Köztársaság Alkotmánya rögzíti, hogy a lehető legmagasabb szintű testi és lelki egészséghez való jog minden személyre vonatkozik, aki a Magyar Köztársaság területén él.⁶

A bebörtönzés a fizikai, lelki kondíció számára nemcsak nálunk, hanem külföldön is komoly kihívást jelent. Egy amerikai kutatás során 170 ezer fogvatartott egészségi állapotát áttekintve azt mutatták ki, hogy fertőzőes megbetegedés a minta 29,6%-nál fordult elő. Ezt követték a vázizomrendszer problémái (15,3%), a keringési problémák (14,0%), a mentális problémák (10,8%) és a légzőrendszer problémái (6,3%).⁷

Az elítéltek egészségi állapota, egészségük védelme, megfelelő gyógykezelése nemzetközileg szabályozott, és jelentős szerepet tölt be, hiszen a szabadságvesztés nem járhat egészségkárosodással. Amennyiben a szabadságvesztés-büntetés szükségszerűen maga után vonná a testi és lelki megbetegedések kockázatát, a marasztaló ítélet akaratlanul is egyenértékű lenne azzal, hogy egyben az egészségkárosodás nagyobb kockázatát is magában foglalja.

⁴ Dr. Boros János személyes közlése (2006).

⁵ Haney, C. – Banks, W. C. – Zimbardo, P. G.: *Interpersonal dynamics in a simulated prison*. *International Journal of Criminology and Penology*, 1973. 1. 69-97.

⁶ A Magyar Köztársaság Alkotmányának 70/D. § (1) bekezdése.

⁷ Baillargeon, J. – Black, S. A. – Pulvino, J. – Dunn, K.: *The disease profile of Texas prison inmates*. *Annales of Epidemiology*, 2000. 10:74-80. (Idézi: Szondy Máté és mtsai: *A diszpozicionális és szituációs optimizmus hatása börtönkörnyezetben* 2004. – <http://www.optimistaklub.hu/2007.01.24/>)

Az elítéltnak az ellátást végző egészségügyi szolgáltató, illetve orvos megválasztásához való joga a büntetés végrehajtásának biztonsága érdekében korlátozható. A korlátozás nem érinti az elítéltnak azt a jogát, hogy egészségi állapota által indokolt egészségügyi ellátásban részesülhessen. Ám a büntetés-végrehajtási intézetek korlátozott anyagi lehetőségei, így az egészségügyi személyzet hiányos létszáma nem mindig teszi lehetővé, hogy ez a folyamat gördülékenyen megvalósuljon. A Magyar Helsinki Bizottság felmérésében, amelyet a kétezres évek elején végeztek, a megkérdezett fogvatartottak 92%-a állította, hogy a büntetés-végrehajtási intézet hibájából nem, vagy későn jutott el az orvosi rendelésre.⁸

Kétségtelen, hogy nehéz a büntetés-végrehajtási intézetek személyzetének dolga: sokszor nem lehet megkülönböztetni a szimulációt a valódi egészségügyi problémától, habár minden esetben az orvos feladata eldönteni, hogy valós vagy alaptalan egészségügyi panasz áll-e fent.

A leggyakrabban sérült alkotmányos jog: A személyi biztonsághoz való jog

Az elítéltnél ezen a téren zajló kettősséget még törvény sem tudja feloldani. Az elítélt törvény szerint jogosult a személyi biztonságának védelmére, ám lényeges szempont, hogy megsérti a börtön szolidaritásának normáját az, aki panasszal él. A szubkultúra kiveti magából, és amint lehetőség nyílik rá, az „árulónak” bántalmazásban lesz része.

Az elítélt megpróbál megfelelni a börtön szubkulturális normáinak, értékeinek, amelyek érvényesülésében jelentős a hagyományozódás szerepe. Feltételezhető, hogy a fogvatartott norma- és értékrendszere megváltozik legalábbis a börtönbüntetés idejére. Ezek közül legfontosabb a szolidaritás, amely meghatározza a börtönben való viselkedést. Célja, hogy a hatóság, a felügyelet, vagy akár egy külső személy ne lásson be a szubkultúra életébe. A reszocializációt segítő személyzetnek viszont tudnia kellene a börtönben történekről, hogy szükség esetén közbe tudjon lépni. Ennek hiányában a bántalmazott elítéltek folytonos stresszhatásnak vannak kitéve, mert nem számíthatnak a személyzet védelmére.

Fontosnak tartom megjegyezni, hogy az elítéltek, ha az nem ellentétes a börtön szubkulturájával, általában élnek a panasz vagy a kérelem jogával. A fogvatartott fordulhat az adott intézet vezetőihez és a parancsnokához, az országos parancsnokhoz, a belügyminiszterhez, az ombudsmanhoz, végső soron pedig a Strasbourghban működő Emberi Jogok Európai Bíróságához. Az elítélteknek tisztában kell lenniük azzal, hogy a börtönbüntetéssel nem szűnik meg az a joguk, hogy sérelmeikkel a külvilághoz fordulhatnak, és segítséget várhatnak attól. Ennek tudatában jelentős mértékben oldódhat a kiszolgáltatottság érzése, így a depresszió előfordulási gyakorisága.

⁸ Kádár András Kristóf: Összefoglaló a Magyar Helsinki Bizottság börtönmegfigyelő programjának tapasztalatai alapján. Belügyi Szemle, 2002. 2-3. 34.

A vallásszabadság

A vallásszabadságot az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata is deklarálja: „Minden személynek joga van a gondolat, a lelkiismeret és a vallás szabadságához, ez a jog magában foglalja a vallás és a meggyőződés megváltoztatásának szabadságát, valamint a vallásnak vagy a meggyőződésnek mind egyénileg, mind együttesen, mind a nyilvánosság előtt, mind a magánéletben oktatás, gyakorlás és szertartások végzése útján való kifejezésre juttatásának jogát.”⁹ A Magyar Alkotmány 1949 óta biztosítja a vallás szabadságát.¹⁰

Az elítéltek vallásszabadsághoz való jogát ezen kívül biztosítja még a büntetések és az intézkedések végrehajtásáról szóló törvényerejű rendelet,¹¹ valamint a szabadságvesztés és az előzetes letartóztatás végrehajtásának szabályairól szóló IM rendelet.¹²

A törvény alapján a büntetés-végrehajtási intézetekben az elítélt számára lehetővé kell tenni, hogy vallásának szokásaiban, előírásaiban biztosított jogait gyakorolhassa, amíg az a végrehajtás rendjét nem veszélyezteti. A vallásszabadság biztosításának kiemelt jelentőségét az is igazolja, hogy a börtönbe korlátozottan bevihető tárgyak között szerepelnek a vallásgyakorláshoz szükséges kegytárgyak is. Emellett az elítélt számára meg kell adni mindazt a lehetőséget, hogy vallási szertartáson részt vegyen, börtönlelkészi gondozásban, sőt vallásának megfelelő étkezésben részesüljön. A vallásszabadság gyakorlása reszocializációs szempontból sem elhanyagolható. A világsajtóból is ismert az a jelenség, hogy az elítéltek gyakran kilátástalannak tűnő helyzetükből fakadóan „találnak rá” egyfajta vallásos meggyőződésre. Bűnbánat gyakorlásával, felelőségük megvallásával képesek lesznek átértékelni gyakran téves értékekre épült múltbeli életvitelüket. Végző soron mindegy, hogy az elítélt milyen úton jut el a változtatás igényéhez, amely a reszocializáció célja is.

A művelődéshez való jog

A rendszerváltás előtt a fogvatartottak nem fizethettek elő újságokra, folyóiratokra, legjellemzőbb olvasmányuk a *Heti Híradó* – a *Börtönújság* elődje – volt a sajtótermékek közül. 1990 utánra világossá vált, hogy a szabadság elvesztése nem jelenti a szabadon választható forrásból történő művelődés lehetőségének elvesztését, és az elítélés nem jelent jogot a szabadidő tartalmának mások általi meghatározására.

⁹ Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata 18. cikk.

¹⁰ Alkotmány 60. § (1)-(4) bekezdései.

¹¹ A büntetések és az intézkedések végrehajtásáról szóló 1979. évi 11. törvényerejű rendelet – a továbbiakban: Bv. Kódex – 36. § (1) bekezdés h) pontja.

¹² A szabadságvesztés és az előzetes letartóztatás végrehajtásának szabályairól szóló 6/1996. (VII. 12.) IM rendelet – a továbbiakban: Bv. szabályzat – 93-99. §, 147. § (5) és 195. § (2) bekezdései.

A büntetés-végrehajtási intézeteknek gondoskodniuk kell arról, hogy az elítélt tájékozódhasson a világ eseményeiről.¹³

Napjainkban a tanulás egyik fontos eszköze az internet. Jelenleg a büntetés-végrehajtási intézetekben az elítélt internethasználata során kizárólag az intézet parancsnoka által meghatározott tartalmat tekintheti meg.

Az elítélt saját televízióját és elemmel működő rádiókészülékét is használhatja.¹⁴ A büntetés-végrehajtási intézetekben működő könyvtárak igénybevétele mellett az elítéltek – korlátozott nagyságú – saját „könyvtárral” is rendelkezhetnek a cellájukban, valamint saját költségükre sajtótermékeket is megrendelhetnek.¹⁵

A szabadidő hasznos eltöltése a reszocializáció fontos részét képezi. Nemcsak a verbális intelligencia fejlődése miatt nélkülözhetetlen a rádió, a televízió, a könyvtár és az internet, hanem azért is, mert a szubkultúra értékrendjével szemben a szabad társadalom értékeit is közvetítik az elítélt számára.

A szabadságvesztéssel módosuló jogok

A munkához való jog

Számos emberi jog biztosítása, mint például a tanulás, a munkához való jog reszocializációs eszközként is kiemelt jelentőségű. A munka és a tanulás alapvető tevékenység, a folyamatában megélt siker is a szociális elismerés része; olyan készségeket alapoznak meg, amelyek hozzájárulnak a társadalomba való visszailleszkedéshez. Ezért nem csak a büntetés-végrehajtási intézeteknek kellene hangsúlyt fektetniük a munkához való jog biztosítására.

Az elítéltek munkáltatását végző 12 gazdasági társaság egy része nehéz pénzügyi helyzetben van, mert versenyhátrányt okoz, hogy a munkaerő többnyire szakképzetlen, és az általuk előállított vagy feldolgozott termékek (pl. törülközők, munkaruhák, bútorok, bakancsok) árát a piac nem hajlandó megfizetni. 2010 végére – folyamatos csökkenés után – sajnos már csak az elítélteknek alig 50%-át foglalkoztatták rendszeresen.

Nem problémamentes a mégis foglalkoztatott elítéltek díjazása sem. A Magyar Köztársaság Alkotmánya arról rendelkezik, hogy az egyenlő munkáért mindenkinek, bármilyen megkülönböztetés nélkül, egyenlő bérhez van joga.¹⁶ Az elítéltek bérezésére vonatkozó előírások viszont úgy rendelkeznek, hogy „a teljes munkaidőben foglalkoztatott elítélt részére a havi munkadíjként a kifizetés évét megelőző év első napján a munkaviszonyban álló dolgozókra megállapított kötelező legkisebb munkabér összegének legalább egyharmada jár”¹⁷. A Magyar Hel-

¹³ Bv. szabályzat 78. §.

¹⁴ Bv. szabályzat 1. számú melléklete.

¹⁵ Bv. Kódex 36.§ (1) bekezdése m/pont.

¹⁶ A Magyar Köztársaság Alkotmányának 70/B § (2) bekezdése.

¹⁷ A 6/1996. IM rendelet 124. § (2) bekezdés.

sinki Bizottság 2000–2001-es börtönmegfigyelő programja azt találta, hogy a rendeletben szereplő „legalább” kitétel figyelmen kívül hagyva díjazták az elítélteket.¹⁸

A munkavégzést, a csekély anyagi ellenszolgáltatás ellenére, az elítélt felhasználhatja arra, hogy lekösse magát, nőjön az önbecsülése, elősegítse testi és szellemi erejének fenntartását, lehetőséget adjon szakmai ismeretek megszerzésére és fejlesztésére, vagyis, hogy büntetése végezetével sikeresen visszailleszkedjen a társadalomba. Minthogy a munkavégzés nem csupán reszocializációs kérdés, az elítéltek foglalkoztatásának a bővítése a jövőben – akár állami támogatás révén – elkerülhetetlen.

A tanúhoz való jog

A munka mellett az elítélt az érintett oktatási intézmény engedélyével, illetve a parancsnok hozzájárulásával elméletben még felsőfokú tanulmányokat is folytathat. A gyakorlatban viszont sajnos még az alapfokú iskolai végzettséget sem sikerül mindig megadni azok számára, akik nem fejezték be az általános iskolát – annak a rendeletnek az ellenére sem, miszerint az alapfokú végzettség megszerzését különösen ösztönözni és támogatni kell.¹⁹ A Magyar Helsinki Bizottság 2000–2001-es felmérésében a megkérdezett fogvatartottak csaknem ¼ része azt állította, hogy a büntetés-végrehajtási intézetben dolgozó személyzet akadályozta meg őt a tanulásában. Ennek a felmérésnek a beszámolója kiemelte azt is, hogy a számok elemzésénél figyelembe kell venni, hogy számos elítélt a tanulásban való akadályoztatásnak éli meg azt is, ha egyes tanfolyamokra létszámkorlát miatt nem kerül be.²⁰

További akadály lehet az elítéltek továbbtanulási szándékának, ha az adott oktatási intézmény szabályzata kizárja a tanulmányok folytatásából azokat a személyeket, akik jogerős büntetésüket töltik.

Ideális esetben azonban mind a büntetés-végrehajtás, mind az oktatási intézmény a kinti világhoz hasonlóan igyekszik jutalmazni, támogatni a tanulni vágyó elítéltet például ösztöndíj lehetőségével, tanszerekkel, tankönyvekkel, valamint a vizsgára való felkészüléshez, illetve tanévenként a vizsgázáskor a munkavégzés alól legalább öt munkanapra való felmentéssel. A parancsnok indokolt esetben engedélyezheti, hogy az elítélt az intézeten kívül is folytathassa tanulmányait, és részt vehessen a vizsgákon.

Az oktatás, a szakképzés, a munkavégzés olyan készségeket alapoznak meg, amelyek hozzájárulnak a társadalomba való visszailleszkedéshez. Még jobb, ha ezeket kiegészíti olyan fejlesztő tréning, amely azt tanítja meg az elítéltnek, hogyan kell viselkednie a munkaközvetítőben, vagy hogyan jelenjen meg a leendő

¹⁸ Kádár András Kristóf i. m. 27.

¹⁹ 6/1996. IM rendelet 74. § (3) bekezdése.

²⁰ Kádár András Kristóf i. m. 33.

munkahelyén, hogyan küzdjön meg a munkahelyi problémákkal. Az elítélt tehát önkéntes vállalása alapján az oktatásban, képzésben való részvétele mellett személyiségének fejlődését segítő programokon is részt vehet.

A tulajdonhoz való jog

A testen viselhető tárgyak, mint például a jegygyűrű, szorosan kapcsolódnak az elítélt identitásához, énképéhez. A befogadásakor mégis elkobozzák ezeket, hiszen az ékszerek cserekereskedelem alapját képezhetik. A jegygyűrűnek személyes értékén túl piaci értéke is van, amin meg lehet vásárolni valamit, vagy akár valakit. Amennyire csak lehetséges, meg kell akadályozni, hogy valamely elítélt jogtalan eszközök használatával előnyösebb helyzetbe kerüljön más elítéltekénél.

Az ékszerviselés korlátozása mellett felmerül továbbá a kérdés, hogy miért feltétlenül szükséges az elítéltet saját ruhájától megfosztani. A ruhától való megfosztásnak és rabruha viselésének kezdetben prózai okai voltak. A rabruha még nem olyan régen is – Magyarországon 1979-ig – feltűnő, csíkos, messziről észrevehető volt, és mert a szökött rabok nem juthattak könnyen és azonnal polgári ruhához, egyszerűbb volt őket elfogni. Ma tulajdonképpen az azonos ruha az azonos bánásmód (jogának és kötelezettségének) szimbóluma is lehet: el kell tüntetni a ruházaton megjelenő társadalmi különbségeket, jelezve, hogy a börtönben minden ember azonos státuszhelyzetben van, valamint nem engedhető meg, hogy egy előnyösebb anyagi helyzetben lévő elítélt ruházata irritálóan hasson szegényebb társaira, illetve a személyzet tagjaira.

A törvény úgy oldja meg a szóban forgó kettőséget, hogy a társadalmi érdeket, mások biztonságát előnyben részesíti az egyén jogaival szemben.

Egy sokat vitatott szabadságvesztéssel szünetelő jog: a választójog

A büntetés-végrehajtási intézetekben alapvetően szükség van az emberi jogok átmeneti szüneteltetésére, hiszen a nevelő funkció mellett, ha nem is egyenlő mértékben, de a büntetés szerepét is hangsúlyozni kell. A fogvatartottak vétettek a társadalmi normák ellen, jogsértő cselekedetükkel nemcsak az államot károsítva, hanem sokszor magánszemélynek is jelentős lelki és/vagy anyagi ártalmat, kárt okozva. A társadalmi igazságérzet sokszor azt diktálja, hogy a börtönnek retorziót nyújtó létesítménynek kell lennie, ahova a becsületes állampolgárok nem kerülhetnek. A 2006. január 11-én elfogadott új Európai Börtön szabályok kimondja, hogy a bebörtönzés a szabadságtól való megfosztás által önmagában is büntetés.²¹ Tehát a bezárás, a depriváció, a szabad mozgáshoz való jog korlátozása külön-külön is jelentős lelki terhet ró az elítéltre. Ha mindemellett az elítéltet a társadalmi döntéshelyzetekben való részvételhez kapcsolódó jogaiban

²¹ Európai Börtön szabályok 102.2 cikke. – Lásd: Új európai börtön szabályok és magyarázatuk. Összeáll. Vókó György. Budapest, Ügyészek Országos Egyesülete, 2007. 146.

is korlátozzuk, akkor miként várjuk el tőle, hogy felelősségteljes állampolgárként távozzon a börtönből? Ennek az ellentmondásnak a belátása vezetett oda, hogy napjainkban vitatott témává vált az elítéltek választójogának gyakorlása. A Strasbourg-i Bíróság a Hirst kontra Egyesült Királyság ügyben hozott ítélete kimondta: a szabadságvesztés-büntetésüket töltők automatikus kizárása a választójog gyakorlásából aránytalan és szükségtelen korlátozás, ezért önkényes.²²

A választójog csak indokoltan és arányosan korlátozható, tehát nem általánosan, vagyis a korlátozás nem mindenre és nem mindig érvényes. Azon elítéltek számára, akiknél a szabadságvesztés nem jár az államügyektől való eltiltással, a választójogot meg kell adni.

Az új Európai Börtön szabályok szerint az elítélteknek engedélyezni kell, hogy részt vehessenek a választásokon és a népszavazásokon, valamint a közélet más eseményein, ha az adott nemzet ezekre irányuló jogkorlátozásokat nem állít fel.²³

A választójog gyakorlása egyébként technikailag megoldható, hiszen az előzetesen letartóztatottak (az ártatlanság védelme folytán, mely szerint csak a jogerősen elítélt tekinthető bűnösnek) mozgó urnával szavaznak is.

A Hirst-ügy példát kívánt mutatni a nemzetközi szabályozásra. Ám az ítélet célja nem valósult meg, hiszen az általánosnak tekinthető eljárás Európában az, hogy az elítéltek nem szavazhatnak.²⁴

A szabadságvesztéssel keletkezett jogok két példája

A társadalmi kapcsolatok joga

A mentális egészséget érintő tényezők sorában a depresszió, a szorongás, a stressz, mint a depriváció gyakori velejárói, súlyos egészségkárosító hatásokkal járhatnak. A legfontosabb depriváció a családtól és barátoktól való megfosztottság.²⁵ A külső szociális kapcsolatok fenntartása egyrészt erősítheti a belső lelki élet stabilitását, csökkentheti a stresszt, a depressziót, így a börtönben is egyre növekvő daganatos, emésztési, mozgásszervi, valamint keringési betegségek előfordulási gyakoriságát is.²⁶

Az elítéltet támogatni kell abban, hogy a családba, illetve a társadalomba való visszailleszkedését segítő kapcsolatait ápolja telefonon, vagy látogatófogadás formájában. Végrehajtási fokozattól függetlenül a fogvatartott legalább ha-

²² Hirst v. the United Kingdom. (No. 2) (Application no. 74025/01). – A Hirst-ügyről és az elítéltek választójogáról lásd: Márton Éva – Princz Adrienn – Vajcs Nikoletta: A szabadságvesztésre ítélték választójoga. *Börtönügyi Szemle*, 2008. 4. 57-76.

²³ Európai Börtön szabályok 24.11. cikke. – Lásd: Új európai börtön szabályok és magyarázatok. Összeáll. Vókó György. Budapest, Ügyészek Országos Egyesülete, 2007. 51-52.

²⁴ Az elítéltek választójogával kapcsolatos nemzetközi gyakorlatról lásd: Vig Dávid: További gondolatok az elítéltek választójogáról. *Börtönügyi Szemle*, 2009. 3. 73-82.

²⁵ Zamble, Edward – Porporino, Frank: Coping, imprisonment, and rehabilitation. *Criminal Justice and Behavior*, No. 17. 1990. 53-70.

²⁶ Heylmann Katalin: A büntetés-végrehajtási intézetekben fogva tartottak egészségügyi helyzete. *Belügyi Szemle*, 2002. 2-3. 106-114.

vonként látogatót fogadhat (két felnőttet és két kiskorú személyt egy alkalommal harminc percben, a látogatás – kérelemre – további harminc perccel meghosszabbítható), ameddig az a büntetés-végrehajtási intézet biztonságát nem veszélyezteti vagy sérti. Az elítélt továbbá jogosult meglátogatni súlyosan beteg hozzátartozóját, illetve hozzátartozója temetésén részt vehet, amelyet csak kivételes esetben lehet megtagadni.²⁷

Ennek a jognak a gyakorlása fontos szerepet játszhat abban is, hogy fennmaradjon a fogvatartott külvilág iránti érdeklődése, önértékelése, megőrizhesse identitását, a családban betöltött szerepét. Törekedni kell arra, hogy a külvilággal való kapcsolattartás a lehető legkisebb mértékben legyen korlátozott.

A külvilág és a benti élet közti közvetítésben kiemelten fontos a nevelők munkája, akik folyamatosan értékelik a fogvatartottak életvitelét, figyelemmel kísérik az elítéltek „börtönkarrierjének” alakulását, segítik a családtagokkal való kapcsolattartást, intézik a bentlakók hivatalos ügyeit.

A szabadulásra való felkészítésre való jog

Az elítélt jogosult előkészületeket tenni a szabadulására, szabadulása utáni munkába állása és lakhatása érdekében a munkáltatóval vagy a karitatív szervezet megbízottjával való érintkezésre. Rendkívül fontos azonban, hogy ne a szabadságvesztés-büntetés legvégén kezdődjön el a szabadulásra való felkészítés.

Vókó György megfogalmazása szerint „A nevelési eljárások három területre irányulnak: az elítéltek életviszonyainak alakítására úgy, hogy a nevelési céloknak megfelelő irányú hatások keletkezzenek; az elítéltek cselekvéseinek szabályozására úgy, hogy egyes tevékenység- formák gyakoroltatása, erősítése, mások háttérbe szorítása, csökkentése váltsa ki a kedvező hatást; az elítéltek felfogásának alakítására oly módon, hogy változzon értékrendszerük, bővüljenek ismereik, erősödjenek a beilleszkedésre irányuló törekvéseik.”²⁸

Természetesen a mégoly ideálisan kialakítani próbált szervezet- és intézményrendszer sem tudja önmagában garantálni annak hatékony működését, hiába kezdődik meg a nevelési folyamat már a befogadáskor. Meghatározó informatív jelentőséggel bír, hogy az elítélt első büntényes vagy visszaeső, először van börtönben, vagy már nagy tapasztalatra tett szert; ugyancsak fontos tényező iskolai végzettsége, szakmája, családi állapota, továbbá, hogy volt-e elmeorvosintézetben, alkoholistá-e, vagy szenved-e személyiségzavarban. A nevelési terv előkészítése előtt fel kell mérni az elítélt teherbírását is. Az optimális terv meghatározza, hogy az elítélt személyiségéhez milyen munka, milyen oktatás, és milyen nevelői attitűd illik. Mindez, ideális esetben, nem terheli túl az elítéltet, de nem is hagy teret az unatkozásra. A nevelési tervek megvalósítását a gyakorlatban nagyban hátráltatja – az anyagi, tárgyi feltételek szegényességén túl –, hogy a hazai börtönpopuláció közel felét a visszaeső elítéltek teszik ki.

²⁷ A Bv. Kódex 22. § (3) bekezdés.

²⁸ Vókó György: A magyar büntetés-végrehajtási jog. Budapest – Pécs, Dialóg Campus Kiadó, 1999. 269.

Néhány összegző tanulság

Habár a büntetés-végrehajtási kódex kimondja, hogy a jogkorlátozás során az adott cél elérésére alkalmas legenyhébb eszközt kell alkalmazni, valamint az állampolgári jogokat csak annyiban szabad korlátozni, amennyiben ez elkerülhetetlen, az eddigi példák alapján láthattuk, hogy mindez küzdelmes feladatot jelent.

További ellentmondást okoz, hogy minél több jog gyakorlásában korlátozzuk az elítéltet, annál nagyobb akadályt gördítünk a reszocializáció útjába. Ha megfosztjuk az elítéltet az őt körülvevő társadalmi és tárgyi környezetétől, miként várhatjuk el, hogy mindezt saját javulásáért tett jócselekedetként fogja fel? „Mesterséges és erőszakot (kényszert) alkalmazó környezet nem lehet kedvező az emberi személyiség alakulására, még kevésbé javítására.”²⁹

Kiemelt figyelmet kell fordítani a személyi szabadságában korlátozott személyekkel való bánásmód törvényességének biztosítására, különös tekintettel az emberi jogok érvényesülésével kapcsolatos elvárásokra, hiszen hogyan tudnák az elítéltek jobban megtapasztalni a törvények betartásának fontosságát, ha nem saját bőrükön. Ezt a célt szolgálja az a nevelési módszer, hogy a börtönbüntetés során az alkotmányos jogok korlátozását, illetve gyakorlásának lehetőségét fenytésre és jutalmazásra is felhasználják. Az elítélt kiemelkedő teljesítményéért, élet vagy jelentős anyagi érték megmentéséért jutalomban részesíthető – például rövid tartamú eltávozás rendkívüli engedélyezésével. Ha viszont a fogvatartott fegyelmi vétséget követ el, jogainak korlátozásával fenytíthetik, például az intézetten kívül nem végezhet munkát, vagy pedig személyes szükségleteire nem vásárolhat.

Ez a gyakorlat a börtönben zajló reszocializációs folyamat szerves része.

A reszocializáció jelentése „újraszocializálódás”. A börtönbe került személyek számára a büntetés mellett olyan körülményeket kell biztosítani, amelyek által újra végigmehetnek a szocializációs folyamat buktatóin, és azokat sikerrel oldhatják meg. Ehhez nemcsak az szükséges, hogy a börtönélet körülményei hasonlítsanak a kinti élethez, hanem az is, hogy szakemberek segítségével a fogvatartottak megtanulják azokat a megküzdési stratégiákat, amelyekkel a „jól szocializálódott személy” a szabad életben rendelkezik. A reszocializáció, tehát mint a társadalmi szabályokhoz való alkalmazkodás újratanulása, egyfajta terápiás folyamat, amelynek során az egyén megtanulja megismerni önmagát és környezetét, elsajátítja az együttélés szabályait, a lehetséges és elvárt viselkedésmódokat. A komplex folyamathoz egyaránt szükség van a társas együttélésre, nevelő hatásokra és az egyén befogadóképességére, megfelelő motivációjára. Mindezek megvalósulása a társadalom általános értékrendjének elfogadásához vezet.

A tanulmányon végigvonuló kettősség feloldását a börtönkörülmények ideális feltételeinek megteremtésével kellene kezdeni. Ugyanis minden pozitív

²⁹ Boros János – Csetnek László: *Börtönpszichológia. 2., átdolg. kiad.* Budapest, Rejtjel Kiadó, 2002. 135.

változást elindító törekvés ellenére a büntetés végrehajtási intézetek zsúfoltsága, az eszközök hiánya, a nem megfelelő higiénias feltételek hátrányosan befolyásolhatják a fogvatartott jogi helyzetét, személyes biztonságát, emberi méltóságát, de jelentős hatással lehetnek a bánásmód törvényességére is.

Az említett problémákra részben megoldást jelenthetne az úgynevezett rezsim-rendszer bevezetése. A büntetés megkezdésétől a szabadulásig terjedő időben a börtönkörülmények egyre inkább hasonlítanának a társadalmi berendezkedésre, egyre több jogot biztosítva a szabad élet feltételeihez. A rezsim-rendszer fontos következménye lenne, hogy az elítélt csak és kizárólag a büntetés céljának megfelelő mértékben különül el a társadalomtól. A börtönviszonyok és a szabad világ közötti távolság csökkenése jelentős mértékben oldhatna a börtön immanens ellentmondásain. A megváltozott körülmények segítségével eredményesebben lennének védhetőek az elítéltek alkotmányos jogai, az emberi együttélés alapelvei.